

УДК

О. Д. Василюк
канд іст. наук
Інститут сходознавства
імені А. Ю. Кримського НАН України

ЛИСТУВАННЯ АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1920-х РОКІВ

Проаналізовано листування академіка А.Ю. Кримського (1871–1942) другої половини 1920-х років в контексті складного періоду його наукової та громадської діяльності.

Ключові слова: А.Ю. Кримський, листування, Всеукраїнська академія наук, Неодмінний секретар.

Для А. Кримського (1871–1942) друга половина 1920-х років була особливим і дуже непростим періодом життя.

Як відомо, від самого створення Української академії наук, тобто з 1918 р., А. Кримський перебував на посаді її Неодмінного секретаря. На думку багатьох його сучасників, саме йому ми завдячуємо збереженням Академії у перше десятиліття її існування. За ці роки у ВУАН змінилося чотири президенти (В. Вернадський, М. Василенко, О. Левицький, В. Липський), і тільки А. Кримський був і Неодмінним, і незмінним.

Йому вдавалося вдало маневрувати в стосунках з радянською владою, яка майже одразу після встановлення в Україні намагалася втручатися в академічні справи. Вже 1921 р. Академії змінили статут, назву, підпорядкування. Було кілька хвиль скорочення штатів, інші негаразди, з якими незмінно боровся А. Кримський. Не в останню чергу, й його намаганнями Академія вже ж залишалася автономною, якою так прагнули бачити цю інституцію її засновники.

І все ж, як це часто буває, й самі академіки посприяли погіршенню становища Академії. Все почалося в стінах Інституту української наукової мови, очолюваного А. Кримським, і де працював М. Грушевський (1866–1934) після повернення з еміграції у 1924 р. Вже

28 листопада 1924 р. Кримський пише Д. Багалію: «відколи приїхав Грушевський, Академія всенька дихає інтригами, які попросту отруюють повітря. Чи інтригує він і проти мене, не знаю гаразд: думаю, що й проти мене він повинен копати, бо така вже його вдача... Найогидніш він обляпує всякою поганню людей свого фаху, незгідних з ним...» [1, с. 106]. Тобто майже одразу між Грушевським, з одного боку, та Кримським і Єфремовим, з іншого, почалося протистояння. Його жевріння тишком-нишком підтримувалося владою. Про цей конфлікт написано вже чимало, але про нього неможливо не згадати, досліджуючи листування Кримського цього періоду. Іноді здається, що постать і дії М. Грушевського – чи не основна тема обговорення з деякими кореспондентами – С. Єфремовим, М. Яворським, Я. Ряппо, Ю. Озерським та ін. Не оминає він цієї проблеми і в листуванні з В. Вернадським, В. Перетцом, І. Крачковським. Зокрема, в листі до останнього від 4 вересня 1925 р. А. Кримський зауважує: «Если прибавить... сознание той невыносимо мерзости, которую вот уже с год внес в атмосферу нашей Академии Грушевский с его интриганской враждою ко всему, что не принадлежит к его «истинно-украинской» партии или что не дышит враждою к кацапству, то Вы окончательно представите себе мое настроение» [4, с. 178]. А в листі до В. Вернадського від 9 грудня 1926 р. пише: «...хотелось посоветаться с Вами и о делах нашей Академии. Жила она лет шесть в том духе, какой предназначали для нее Вы, тоест в духе терпимости..., бережного отношения и благодарности к тем неукраинцам, которые вошли в состав нашей академии и работают в пользу украинской науки. Приехал Грушевский – и все переменилось. Началась закулисная интрига, стремление наводнить Академию людьми, мало причастными к науке, но зато несомненными украинскими шовинистами. Наряду с этим развилась система политических доносов в Харьков, обвинения Ефремова, Василенка и других в политической неблагонадежности, и тому подобная мерзость» [1, с. 154]. З листа до Я. Ряппо: «Отвратительную атмосферу создает, собственно, только Грушевский с его бесконечною системою политиканства и интриганства против инакомыслящих, лжи крупной и еще больше – лжи мелкой, сплетен, клевет, наветов и т.п. Главным образом из-за него я и чувствую потребность удалиться от дел и отдохнуть за чисто научной работой в кабинете» [1, с. 126].

Отож напружена атмосфера викликала у Агатангела Юхимо-

вича незмінне бажання відійти від адміністративної діяльності в Академії та зайнятися тільки науковою роботою. В багатьох листах після обурення діями М. Грушевського А. Кримський підкреслює це своє бажання, наприклад, в листі до І. Крачковського 1927 р.: «Единственная вещь, которая меня в этом кавардаке утешает, это то, что в... хаосе я, быть может окажусь уж не нужен на секретарстве и получу возможность... засесть в свой кабинет»; і вже в іншому листі 1928 р.: «зачем я десять лет своей жизни употребил не так, как следует... и как же мне вернуть назад те десять лет жизни, которые в научном отношении могли бы быть наиболее производительными у меня!» [4, с. 192, 197]. Але А. Кримський розумів – в умовах, що склалися навколо Академії у ці роки, його присутність тут була необхідна, бо його авторитет та світове ім'я ставали запорукою повноцінного існування провідної наукової інституції.

У цей період академік Кримський часто бував у Харкові, де боронив справи Академії у владних кабінетах. «Я долго прожил в Харькове, куда ездил по делам Академии (главным образом, добивался денег)», – пише він в листі до І. Крачковського 7 червня 1925 р. [4, с. 175]. В Харкові він підтримував добрі стосунки із заступником наркома освіти УРСР Яном Петровичем Ряппо (1880–1958), листувався з його дружиною Анфісою Йосипівною (1889–?). Це були добре освічені люди, зокрема вони перекладали естонський народний епос українською мовою. Родина Ряппо часто запрошувала його до себе в гості, бо з великою повагою ставилася до Агатагела Юхимовича, дуже цінувала часи спілкування з ним, захищала його в конфліктних ситуаціях. В листі до А. Кримського 18 лютого 1925 р. Я. Ряппо писав: «Можете заявить..., что «векселя» академика А. Крымского, данные им шестилетней деятельностью во главе Академии, даны и выполнены им не только перед Наркомпросом, но и перед всей Украинской Советской Республикой» [1, с. 124]. Навіть у відомому доповідному листі «Про реорганизацию Украинской Академии Наук» Ян Петрович пропонував значні зміни в складі Президії, проте академіка Кримського вважав за необхідне залишити на посаді Неодмінного секретаря. Хоча й на противагу йому рекомендував на віце-президента Академії обрати академіка-комуніста, а головою Соціально-історичного відділу зробити М. Грушевського.

Знайшов спільну мову А. Кримський й з чиновником Укрнауки, істориком за фахом Матвієм Івановичем Яворським (1885–1937). З листа академіка Д. Багалія від 16 листопада 1924 р. дізнаємося,

що М. Яворським складено проект змін у ВУАН, з яким Дмитру Івановичу вдалося ознайомитися. Він зазначає, що проект здався йому «не дуже суворий, а навіть, може, й приємний, хоч де в чому і радикальний» [1, с. 100–101]. А 27 листопада 1924 р. М. Яворський пише А. Кримському з приводу становища у ВУАН: «Само собою розуміється, що про ВУАН буду говорити з ВУАН і її офіційним представником – з Вами, а поки що – я тільки збираю матеріал для могого проекту реорганізації ВУАН» [1, с. 105]. В січні 1925 р. А. Кримський піклується про обрання М. Яворського членом-кореспондентом по кафедрі історії революції, прохаючи Д. Багалія написати «коротку оцінку його праць». Багалій не погоджується, вважаючи, що це має зробити Грушевський, і пише Кримському: «треба підготувляти для цього групу, щоб в цьому не побачили нажиму, особливо щодо виборів офіційних представників» [1, с. 118–119]. І хоча взаємовідносини з М. Яворським час від часу ставали напруженими (як зазначає Кримський в одному з листів до Я. Ряшпо «со стороны... М. Яворского я встретил отношение такое, какое я никак не назвал бы достаточно приятным» [1, с. 127]), Агатагел Юхимович достатньо поважав його, щоб вже в 1926 р. запропонувати балотуватися на академіка ВУАН, проти чого категорично виступив С. Єфремов. Але сам Яворський з етичних міркувань зняв свою кандидатуру й був обраний академіком тільки через три роки, вже після відставки А. Кримського.

Деяко особібно стоїть листування означеного періоду між А. Кримським та відомим лєнінградським арабістом, академіком Ігнатієм Юліановичем Крачковським (1883–1951). Їхнє знайомство й почалося з листування, а до першої особистої зустрічі пройшло більше двох десятиліть [4, с. 156–157]. Як зазначає І. Крачковський в офіційному листі від 7 листопада 1929 р.: «...українському востоковедению я обязан очень многим, в среде Отделения находится мой духовный учитель акад. А.Е. Крымский, первые труды которого пробудили мой интерес к арабскому миру» [4, с. 205]. Їхні листи проникнуті відчуттям справжньої дружби та взаємоповаги. Без сумніву, Агатагел Юхимович знаходив у них справжню відраду, бо Крачковський був одним з небагатьох його кореспондентів, з яким він обговорював орієнталістичні теми. Листування з Крачковським (яке переважало в їхньому спілкуванні, бо особисті зустрічі були нечастими) містить інформацію про те, що перевантажений різними обов'язками Кримський не полишає й сходознавства, зокре-

ма арабістики. Так, він пише Крачковському: «зачем я не использовал периода, пригодного для ориенталистической работы, а отдавал свои силы и время на деловую переписку» [4, с. 177]. Між ученими здійснювався постійний обмін книжками. Вони обговорювали різні аспекти своїх наукових робіт, праці колег та аспірантів, ділилися думками, питали один в одного поради як у робочих, так і в життєвих справах, обмінювалися статтями для ювілейних збірників видатних вчених – В. Бартольда, Д. Багалія, М. Марра, С. Ольденбурга. З І. Крачковським А. Кимський був відвертішим і в деяких особистих питаннях. Більше ніж іншим скаржився на своє здоров'я, душевний стан. Не оминав й академічних справ та негараздів. Відчувається, що листування з Крачковським було тією стіною, за яку Кримський іноді міг сховатися. Він пише: «Дорогой Игнатий Юлианович! Вы принадлежите к тем людям, которых я не просто уважаю, не простую симпатию чувствую, а люблю... За Вашу прекрасную душу, за Ваше чудное сердце» [4, с. 202]. Без сумніву, листи свідчать, що такі почуття були взаємними.

Важливі наукові теми обговорювалися А. Кримським в листуванні з В. Вернадським, Д. Багалієм, В. Перетцом, С. Єфремовим, В. Бартольдом. Хоча й в цьому епістолярії не обходилося без гострих питань. Так, в листі від 9 грудня 1926 р. до В. Вернадського А. Кримський просить його надати статтю для збірника, присвяченого ювілею Д. Багалія. Лише 13 лютого 1927 р. Вернадський відповідає йому двома листами – особистим та офіційним. В особистому він пише: «Я вполне согласен, что Д.И. [Багалей] ведет в данную минуту в Академии линию поведения ей полезную. За ним, несомненно, в прошлом есть значительные заслуги. Но старый греховодник грешен – и достаточно сильно – в разрушении высшего образования на Украине... Я должен сказать, что, зная все его грехи, у меня нет к нему плохого чувства... Но активно чествовать его в данный момент я не могу». Натомість в офіційному зазначає, що не може надати свою статтю у зв'язку з перевантаженістю терміновою роботою. І додає: «Прошу Вас поблагодарить Комитет «Сборника» за его предложение участвовать в «Сборнике» и мое большое огорчение, что я не могу исполнить его желание» [1, с. 157–158].

11 травня 1926 р. в газеті «Пролетарская правда» було опубліковано статтю «Загальні збори Інституту Наукової мови ВУАН», в якій робилися різкі висловлювання проти Кримського як директора Інституту. Той, в свою чергу, відповів листом до редактора газети,

в якому, зокрема, зазначив: «автор накидає мені такі думки, які йдуть у розріз з усім моїм політичним світоглядом». Тобто Кримський, який завжди був обережним і навіть писав про себе, що він «вірний громадянин Радянської Республіки» [1, с. 172], почав відчувати прямі політичні випадати в свій бік, хоча й сам раніше не гребував подібними натяками та висловлюваннями в бік опонентів. Так, в одному з листів до М. Яворського він пише: «Академик Грушевський, повернувшись на Україну, тим самим безперечно визнав силу й міць радянської влади, тільки ж ми не бачимо ще, щоб він свідомо і яскраво висловився за неї, як за ідеал, і обтрусився од усіх емігрантських симпатій» [1, с. 103]. З іншого листа до М. Яворського: «нагадую, що Дорошкевич меншовик» [1, с. 130], бо на той момент у нього був конфлікт з літературознавцем Олександром Костянтиновичем Дорошкевичем, директором Інституту Шевченка. А про наукового співробітника для окремих доручень ІУНМ, мовознавця Миколу Михайловича Любинського натякав у листі до Я. Ряппо: «не чуждался М.И. Яворский и клеветов Грушевского, среди которых есть такая омерзительная, двухличная фигура, как Любинский, бывший министр Грушевского, подписавший с немцами договор в Бресте» [1, с. 127]. Отож пристрасті в Академії вирували такої сили, що досить обережний Кримський не нехтував забороненою в науковому середовищі зброєю, небезпечною в тодішніх умовах, – минулими політичними поглядами. Тим самим у розпалі боротьби, мабуть не усвідомлюючи того, він наражав колег на небезпеку переслідувань з боку влади. Зокрема М. Любинський, який дійсно був членом Центральної Ради, міністром закордонних справ УНР та брав участь у переговорах з німцями в Бресті як представник УНР, закінчив своє життя у горезвісному урочищі Сандармох у Карелії в 1938 р. Трохи поблажливішою була доля до О. Дорошкевича. Він теж не уникнув репресій – був змушений виступити проти свого близького колеги С. Єфремова на процесі СВУ, а згодом був висланий на Урал, де викладав в педагогічному інституті. Повернувся в Україну вже після війни, але невдовзі помер.

На засіданні Спільного зібрання ВУАН 27 червня 1927 р. М. Грушевський виступив з «Осібною гадкою», в якій виклав свою точку зору на діяльність Академії, Спільного зібрання та окремих його членів. Особливо нетерпимо він висловився про С. Єфремова, але дістался й А. Кримському і навіть президенту В. Липському. Крим-

ський у відповідь пише листа на бланку Неодмінного секретаря до Ю. Озерського, в якому зазначає: «наклепи М.С. Грушевського на Управу української академії наук почалися ще перед його поворотом з еміграції на Україну. Найкращий довід – лист М.С. Грушевського, надрукований у празькій журналі «Нова Україна», 1923 (травень, ч. 5 ст. 163), де М.С. Грушевський прилюдно оповістив, що «офіційна Управа Академії наук – то люди українству не прихильні». Ті «неприхильні українству люди» – академики Єфремов, Кримський, Липський, Лобода» [1, с. 162].

Весь час точилися свари через приміщення для Академії. Їй хоча їй періодично виділяли якісь будівлі, їх все одно катастрофічно не вистачало. Ось що пише академік В. Бартольд, який відвідав Київ, але з Кримським не зустрівся: «Первое впечатление от Киева и киевского востоковедения безусловно хорошее; по-видимому люди стараются делать, что могут, при довольно тяжелых условиях, особенно в отношении помещения» [1, с. 144]. На побутову полеміку знані науковці витрачали багато сил і нервів [1, с. 126, 161, 169]. В одному з листів до Д. Заболотного А. Кримський навіть скаржитися, що спроба виселити його з займаного приміщення «призвела до сильного сердечного й нервового вдару, що міг би легко закінчитися негайною смертю» [1, с. 176].

Переломним моментом конфлікту між А. Кримським та М. Грушевським стала газетна полеміка, розв'язана статтею останнього в газеті «Діло». Після відповіді А. Кримського в радянській пресі з'явилася низка критичних статей щодо групи Єфремова – Кримського. Влада давала зрозуміти, що ці чвари стануть приводом для утисків Академії. Тут вже самі сторони протистояння зрозуміли, що дещо перебрали. Але було вже запізно, хоча при реальній загрозі Академії об'єдналися навіть «закляті друзі». Звичайно, роботу Академії постійно перевіряли комісії з Харкова й раніше. Зокрема, комісія 1925 року на чолі з М. Яворським і представником Робітничо-селянської інспекції була досить поблажливою. Подальші висновки та формулювання ставали дедалі жорсткішими. На початку 1928 р. в Академії працювала Ревізійна комісія Наркомосу на чолі з Ю. Озерським. Досить довго результати перевірки не оприлюднювалися, аж доки не з'явився документ під назвою «Висновки і пропозиції Комісії НКО по обслідуванню статуту та роботи ВУАН». Як нам відомо зараз, існувало два варіанти цього документа. Хоча обидва варіанти не залишали сумнівів – щодо Академії почалася відкрита

боротьба і повне обмеження її свобод. Другий, «таємний» варіант, підготовлений для ЦК ВКП(б)У, містив значно різкіші політичні звинувачення проти вчених, що в подальшому стали жертвами переслідувань і репресій [3, с. 25–28]. Багато нарікань в Комісії викликали навіть суто організаційні питання. У висновках зазначалося, що, незважаючи на Статут 1921 р., і надалі існувала посада Неодмінного, а не вченого секретаря, Спільне зібрання – а не Рада. В докір ставилося й те, що саму Академію частіше номінували Українською, а не Всеукраїнською. Майже в усьому винними називали групу Єфремова – Кримського. Кільце навколо Агатангела Юхимовича все сильніше стискалося. З травня відбулися відомі вибори, на яких академіки знов обрали А. Кримського Неодмінним секретарем, але влада не затвердила його на цій посаді. Запропонували іншу кандидатуру – Овксентія Васильовича Корчака-Чепурківського (1857–1947), відомого лікаря-епідеміолога, академіка ВУАН з 1921 р.

Звичайно й сам Агатангел Юхимович не одразу відійшов від справ Академії. Про те, що його не затвердили на посаді, стало відомо не одразу. Фактично ще деякий час він продовжував виконувати обов'язки Неодмінного секретаря, допомагаючи менш досвідченому в бюрократії наступнику О. Корчаку-Чепурківському. Поступово А. Кримського зняли й з інших посад, закриваючи очолювані ним комісії та кафедри, чи змінюючи їх підпорядкованість. Новий директор Інституту української наукової мови влаштував конкурс, який академік Кримський просто не пройшов.

Агатангел Юхимович переїхав до Звенигородки, де не без задоволення поринув у свою наукову працю, про що мріяв вже давно. В багатьох листах до різних кореспондентів в різні роки ми читаємо про ту його мрію, зокрема в листі до І. Крачковського від 4 вересня 1925 р.: «Мне осталось пробыть в Звенигородке еще ровно 20 дней, – и я ежедневно подсчитываю и буду подсчитывать ту уменьшающуюся цифру, которая меня отделяет от тяжелого дня отъезда в Киев» [4, с. 176]. До Звенигородки він перевіз велику частину своєї бібліотеки, тож не відчував браку літератури для роботи.

Взагалі з листування академіка Кримського бачимо, як жваво в цей період йшов обмін книжками. Багато для поповнення книжкових фондів Академії він робив і на посаді Неодмінного секретаря, й після відставки. Зокрема, цьому присвячено його листування з Володимиром Григоровичем Іванцом (1901–?), його племінни-

ком та стажистом-бібліотекарем Кабінету арабо-іранської філології в цей період. З його листів дізнаємося про ті книжки, які В. Іванець купував в різних місцях – книжкових крамницях, у антикварів і видавців, навіть за кордоном. Ці придбання оплачувалися за рахунок Академії, а в деяких випадках – за власні кошти Кримського. Багато книжок надходило в дарунок від іноземних дослідників. На прохання Агатангела Юхимовича потрібні йому в роботі видання надсилали колеги з Росії – І. Крачковський, В. Бартольд, Польщі – В. Котвич, з інших країн. Купувалися за кордоном і необхідні Кримському сходознавчі журнали, зокрема німецький «Іслам». Тож зовсім не дивує та кількість посилянь, які він робив в своїх працях на сучасні видання. Як не дивують й посилення на його сучасні праці в роботах радянських та закордонних дослідників.

У Звенигородці після відставки А. Кримський напружено працював над російсько-українським словником, в якому був головним редактором. Про це свідчить його листування з Григорієм Костянтиновичем Голоскевичем (1884–1935), який був редактором і секретарем Комісії для складання словника української живої мови. В листах обговорювалися різні проблеми роботи Комісії. Так, після смерті давньої співробітниці, редактора Комісії М. Грінченко (1863–1928), вирішували – хто може її замінити, бо Марія Миколаївна була дуже віддана роботі над словником. На цю посаду рекомендувалися Михайло Калинович, Володимир Ярошенко, які й раніше співпрацювали з Комісією. А щодо запропонованих Андрієм Ніковським кандидатур Людмили Старицької-Черняхівської та Максима Рильського, Г. Голоскевич пише А. Кримському: «Не думаю, що вони погодилися взятися до нашої важкої, дійсно панщенної, праці коло Рос-укр. словника і не певен, чи допомогли вони нам» [1, с. 177]. І майже щотижня вони один одному переслали коректуру аркушів словника, пропонували різні варіанти подачі слів, обговорювали, що треба викреслити, а що додати. Ця копітка робота забирала багато часу й сил. Ось що пише Г. Голоскевич в листі від 26 вересня 1928 р.: «Треба визнати, що Ви, дорогий Агатангеле Юхимовичу, і я (даруйте на нескромності) добре попрацювали і походили коло I-го випуску II тому. Ваша працездатність мене вражає: бо ж у Вас не тільки праці що Словник!.. Ваша увага і любов до Словника мене і захоплює, і надає мені сили. ...Дійсно – я втомився, працюючи цілий рік без відпочинку. Що ж робити? Треба доводити справу до кінця» [1, с. 185]. Але

довести справу до кінця Григорію Голоскевичу не судилося. 1929 року він був заарештований у справі СВУ та засуджений на 5 років.

У липні 1929 р. академіку Кримському було завдано страшного удару – був заарештований його особистий секретар та названий син Микола Захарович Левченко (1903–1934). М. Левченко очолював друкарню ВУАН і був науковим секретарем Історично-філологічного відділу, а також постійним позаштатним співробітником Кабінету арабо-іранської філології та дійсним членом Етнографічної та Діалектологічної комісії ВУАН. Спочатку навіть не була відома причина арешту. 19 серпня 1929 р. А. Кримський пише І. Крачковському: «Вы знаете моего приемного сына? Его нет со мной, его у меня отняли, совершенно ни в чем не виновного посадили в ГПУ, хотят куда-то отправить в ссылку. За что – это никто не знает, просто по приказу *lettre de cachet*. Месть, конечно, направлена против меня. Я лично неуязвим, потому ударили по больному месту с другой стороны... Шесть лет он от меня не отлучался, никуда в гости не ходил, знакомств не имел, работал без устали... я был уверен, что ничего ему сделать никто не может: нет ни повода, ни даже тени повода к аресту. Действительность показала иное: 5 июля его арестовали» [4, с. 203]. Агатангел Юхимович ще не знав, що настають часи, коли приводом для арешту може бути будь-яке найабсурдніше звинувачення. І що Левченка заарештували, щоб отримати компромат на нього самого. Кримський страшенно переживав за Миколу. В цей час він перебував у Звенигородці і звідти писав листи, в яких радився про те, що можна зробити, до кого можна звернутися, хто може допомогти. Але нікого із впливових академіків в Києві на той час не було. Писав він листи й до можновладців, зокрема до Володимира Затонського, начальника УОУ ГПУ УСРР Семена Західного, старого знайомого, начальника слідчої групи Марка Гольдмана. Відповідей не було. Під час слідства Микола Левченко не дав покази на свого названого батька, але визнав себе винним у надуманих й безглузких звинуваченнях. Його засудили на 10 років.

В кінці грудня 1929 р. почався судовий процес по справі Спілки визволення України. По цій справі заарештовані та засуджені були багато колег, друзів Агатангела Юхимовича Кримського. Працівники Комісії для складання словника української живої мови ув'язнені були майже всі. Починалися 30-ті роки ХХ ст. Особливі роки і в долі академіка Кримського, і в долі Всеукраїнської академії наук, і в долі України.

1. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941 рр.). – К., 2005. – Т. 2 : (1918–1941 рр.). – 360 с.
2. *Матвеева Л.В.* З біографії А. Кримського (1981–1941) // Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості. – К., 2006. – С. 79–97.
3. *Матвеева Л.В., Циганкова Е.А.* Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук. Вибране листування. – К., 1997. – 172 с.
4. Переписка академиків А.Е. Крымского и И.Г. Крачковского 1920–1930-х годов / Публ. И.М. Смилянской // Неизвестные страницы отечественного востоковедения. – М., 1997. – С. 155–368.
5. *Циганкова Е.Г.* Маловідомі сюжети з академічного життя. Свідчення-спомини із слідчої справи М. Левченка // Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості. – К., 2006. – С. 189–236.
6. *Циганкова Е.Г.* Неодмінний секретар ВУАН. До 120-річчя від дня народження А.Ю. Кримського // Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості. – К., 2006. – С. 45–60.

Summary

The article describes the correspondence of the academician Agathangel Krymsky in the second half of the 1920th. It was a specific and rather difficult period in his life. The intrigues in the Academy, gradual deprivation of all his positions, arrests of his colleagues and relatives. At the same time it was a period of fruitful scientific activity. His letters of that period will tell us about those events.

Key words: correspondence, the Academy, permanent secretary, conflict, correspondent.